

NAZY TERENOWE JAKO ŹRÓDŁO WIEDZY O GINĄCEJ LEKSYCE APELATYWNEJ (na przykładzie mikrotoponimu *Bachur'y* koło Białej Podlaskiej)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 811.161.2'373.21:81'282.2

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).257–264

Чижевський Ф. Назwy terenowe jako źródło wiedzy o ginącej leksyce apelatywnej (na przykładzie mikrotoponimu *Bachur'y* koło Białej Podlaskiej); кількість бібліографічних джерел – 45; мова польська.

Streszczenie. Artykuł jest próbą uzyskania odpowiedzi na pytanie o związek mikrotoponimu *Bachur'y* z leksyką gwarową południowego Podlasia. Wykorzystując dane atlasów i słowników gwarowych, wykazano, że nazwa łąki *Bachur'y* powstała w wyniku przeniesienia znaczenia rzeczownika pospolitego *bahor* (n. pl. *bahory*) ,chaber łąkowy, *Centaurea jacea* L.' na nazwę obiektu terenowego. Roślina ta o charakterystycznym purpurowym (ukr. *bahrow'yy*) kolorze kwiatu rośnie na wyżynnych łąkach. Nazwa *bahor* w gwarach ukraińskich Podlasia (powiaty: Biała Podlaska, Parczew, Włodawa) może również oznaczać ,chabra zbożowego, *Centaurea cyanus* L.' o niebieskim kolorze kwiatu. Zasięg geograficzny nazwy *bahor* ,chaber zbożowy' na tle innych nazw, takich jak *woloszka*, *wasilok*, *blawat*, jest w dialektach słowiańskich ograniczony. Leksem *bahor* ze względu na swoją unikalność (tak co do zasięgu, jak i kryterium nominacji odnoszące się bezpośrednio do chabra łąkowego) jest ważny w badaniu słownictwa archaicznego. Nazwa własna łąki *Bachur'y* (< *Bahor'y*) to forma liczby mnogiej od nazwy *bahor* ,chaber łąkowy'. Poświadczenie mikrotoponimu *Bachur'y* na obszarze, gdzie występuje apelatyw *bahor* ,*Centaurea jacea* L.' i ,*Centaurea cyanus* L.', pokazuje ludowy, prosty mechanizm nominacji obiektów terenowych – wyróżnienie łąk, pól ze względu m.in. na charakterystyczną dla nich florę.

Słowa kluczowe: dialektologia słowiańska, leksyka ukraińska i polska, geografia językowa.

1. Studia nad leksyką gwarową jako aktualny postulat badawczy prof. J. Dzendzeliwskiego

Profesor Jospo. Dzendzeliwski, wybitny językoznawca, slawista dialektolog, ma szczególne zasługi w badaniach leksyki gwarowej. Uczony widział potrzebę zintensyfikowania badań nad słownictwem gwarowym oraz konieczność publikowania prac pozostających do lat 90. XX w. w archiwach poszczególnych ośrodków akademickich na Ukrainie¹ [Дзєндзелівський 1990, c. 259]. W artykule *Дослідження лексики українських говорів (стан і перспективи)* [Дзєндзелівський 1990, c. 249–261] zawarł wiele postulatów dotyczących metodyki prac terenowych i metodologii badań gwar ukraińskich. W opisie badań leksykalno-semantycznych za ważne uznawał aspekty: leksykograficzny, lingwo geograficzny i leksykologiczny [Дзєндзелівський 1990, c. 252]².

2. Relikty leksykalne w nazwach terenowych

Relikty leksykalne odnaleźć można, jak pokazują badania onomastyczne, w nazwach terenowych, które są cenne m.in. dla dialektologii historycznej [Mrózek 1998, c. 244]. W toponimii, szczególnie w mikrotoponimii, onimizacji ulega podstawowa leksyka apelatywna funkcjonująca we wspólnocie wiejskiej. „Człowiek prosty – jak pisze Zofia Abramowicz – nie wysiła zbyt swojej wyobraźni i nazywa *dwór Dworem, wieś Wsią*

[...]” [Abramowicz 2006, c. 25]. Nazwy terenowe odślaniają, jak pisze polski onomasta, Robert Mrózek, ściśle związek propriów z zasobem wyrazów pospolitych, „głównie terminów topograficznych, odpowiadających semantycznie stałym realiom terenowym (związany z naturalnym ukształtowaniem terenu [...], rodzajem gleby [...] z elementami flory i fauny [...])” [Mrózek 1998, c. 242].

Celem artykułu jest próba uzyskania odpowiedzi na pytanie o związek mikrotoponimu *Bachury* z leksyką gwarową południowego Podlasia. Poszukiwania wymienionych związków dokonuje się na tle danych dialektografii polsko-wschodniosłowiańskiej. Uwzględnia się zarówno dane rękopiśmienne, jak i materiały publikowane. Są to tak słowniki gwarowe, jak i atlasy gromadzące słownictwo pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego.

3. Nazwa terenowa *Bachur'y*

Bachur'y to nazwa własna łąki położonej we wsi Bohukały w gminie Terespol, powiat Biała Podlaska: *Bahury to taka łąka wyżej położona przed nią jest bagnisko – Hruż. Kiedyś ten Hruż, to łąki były i jak kosili je, to trawę wyciągali na Bahury, żeby wyschła, bo tam [na bagnie Hruż] mokro było*³.

Informator, jak zaznacza Anna Mikiciuk, charakteryzując wzmiankowany obiekt, dodał, że są to „górzyste łąki” [Mikiciuk 2021]. Zapis określający opisywany obiekt jako „górzyste łąki” należy odnieść do terenów okolic wsi Bohukały, leżącej w pasie

¹ Profesor J. Dzendzeliwski wskazywał na pilną potrzebę publikowania prac kandydackich czy doktorskich pozostających w maszynopisach.

² Uczony dostrzegał potrzebę studiów nad frazeologią gwarową, która petryfikuje dawne słownictwo [Дзєндзелівський 1990, c. 253].

³ Zapisu dokonała w terenie Anna Mikiciuk, autorka rozprawy doktorskiej pt. *Mikrotoponimia powiatu Biała Podlaska*, Lublin 2021, napisanej pod kierunkiem F. Czyżewskiego (maszynopis).

nadbużańskim, stanowiących wzniesienia dochodzące do 200 m n.p.m. [Górny 1939, c. 107]. Wymieniona nazwa własna jest w zbiorze mikrotoponimów województwa lubelskiego nazwą pojedynczą (nie notują nazwy *Bahury/Bachury* inne prace opisujące pogranicze polsko-ukraińskie w obrębie powiatów: włodawskiego [Olejnik 2014], chełmskiego [Elsheik 2008] i tomaszowskiego [Koper 2021]. Nazwę *Bachury*, odnoszącą się do wspomnianej łąki w powiecie bialskim, odnotował wcześniej Michał Łesiów w monografii *Nazwy terenowe Lubelszczyzny* [Łesiów 1972, c. 59]. Uczony podał nazwę *Bachury* z akcentem paroksytonicznym, natomiast zapis Anny Mikiciuk wskazuje na akcent oksytoniczny, tj. *Bachurý* [Mikiciuk 2019]. Informacja o akcencie na ostatniej sylabie w wymienionej nazwie jest sygnałem jej ukraińskości. Omawiane proprium *Bachury* powstało na bazie apelatywnej odnoszącej się do nazw występujących „w formie pluralnej”, takich jak *Klony*, *Graby* [Łesiów 1972, c. 59].

Według Michała Łesiowa nazwa proprialna *Bachury* jest derywatem semantycznym utrwalonego w liczbie mnogiej rzeczownika mającego w mianowniku I. poj. postać *bachor* [Łesiów 1972, c. 15]. Wyraz *bachor* należy – zdaniem badacza – do apelatywów, dających „dość ciekawą charakterystykę flory województwa lubelskiego” [Łesiów 1972, c. 15]. Ogólne przyporządkowanie przez autora monografii nazwy terenowej *Bachury*, powstałej od pluralnej formy apelatywu *bachor* w znaczeniu „roślina”, nie uszczegóławia zbioru roślin, tj. nie wskazuje na określony zbiór flory: np. nie wskazuje, czy chodzi o chwasty, czy o rośliny ozdobne itp.

4. Apelatyw *bachor* ‚Centaurea cyanus L.’ w wypowiedziach dwujęzycznej ludności północno-wschodniej Lubelszczyzny

Poszukując właściwego zbioru apelatywów odnoszących się do świata roślin z leksemem *bachor*, odnajdujemy interesującą nazwę w wielotomowym *Słowniku gwar Lubelszczyzny* Haliny Pelcowej [Pelcowa 2017]. W tomie 5., zatytułowanym *Świat roślin*, znajduje się hasło *bachor* ‚chwast chaber, *Centaurea cyanus*’ [Pelcowa 2017, c. 58] wraz z odesłaniem do ilustracji 44 oraz mapy 18. Zawarty w obrębie hasła *bachor* polskojęzyczny materiał terenowy pozwala, jak się wydaje, usytuować tę nazwę w określonej warstwie chronologicznej leksyki pogranicza polsko-ukraińskiego. Przywołujemy z wymienionego *Słownika* pełny materiał, pochodzący z terenowych źródeł własnych autorki⁴:

Bachor to w zbożu rośnie i un jest taki siny i ma take głowke i na nij płateczki takie, postrzepiune, taki chaber inaczy (Koszoly, zob. mapa). W zbożu to pełno było bachrów, no tych chabrów inaczy [Ortel Królewski]. Chaber nibieski, dawno siny mówili, albo bachor, jak się powi, można tak i tak [Dawid]. W zbożu to było aż sino od tych bachorów, tera przyskajo i to ginie (Lipnica).

⁴ Materiał terenowy Halina Pelcowa zbierała od drugiej połowy lat 70. XX w. (por. H. Pelcowa, *Dialektologia jako nauka i przedmiot dydaktyki*, [w:] *Język i kultura pogranicza*, red. A. Dudek–Szumigaj, Warszawa 2019. S. 57, przypis 1.

Wymieniony tekst pochodzi od informatorów reprezentujących autochtoniczną ludność dwujęzyczną okolic Białej Podlaskiej. W świetle przywołanej dokumentacji mieszkańcy wymienionych wsi określają interesujący chwast ‚*Centaurea cyanus*’, na dwa sposoby, tj. po polsku jako *chaber* i po ukraińsku jako *bachor*.

5. Geografia zasięgu nazwy *bahor* // *bachor* ‚*Centaurea cyanus* L.’ w gwarach południowego Podlasia

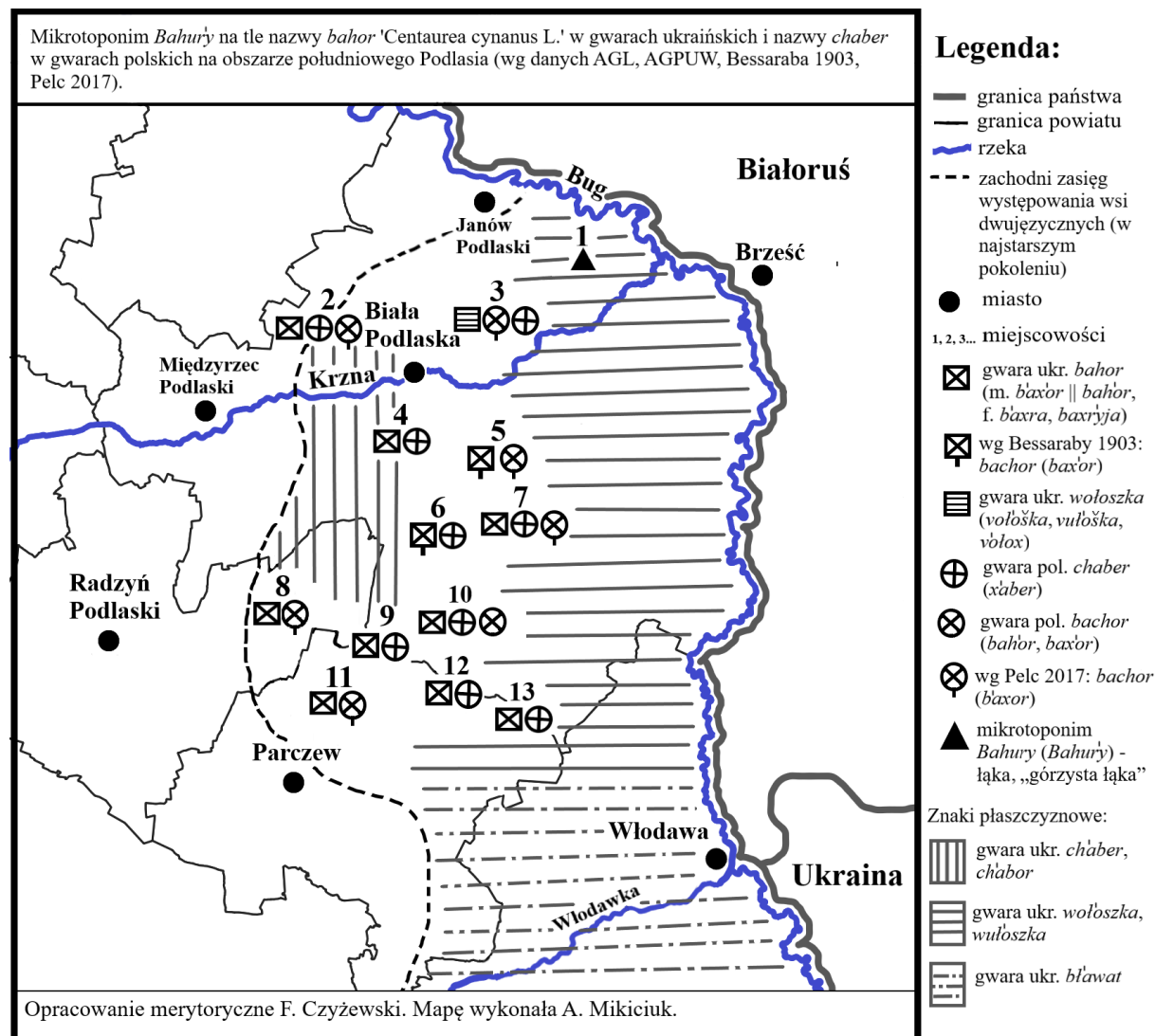
W literaturze dialektologicznej poświęconej nazwom chabra bławatka ‚*Centaurea cyanus* L.’ poza rozprawą Jadwigi Waniakowej, opublikowaną w 2019 [Waniakowa 2019], brakuje prac omawiających nazwę *bahor*⁵. Badaczka powołuje się w pracy na następujące źródła: „[...] SGP⁶, Pelcowa SGL V 58,

⁵ W obszernym studium wyrazowym poświęconym nazwom chabra ‚*Centaurea cyanus* L.’ autorstwa D. K. Rembiszewskiej i J. Siatkowskiego są omawiane tylko dwie nazwy wymienionej rośliny, tj. *wasilek* i *woloszka* (por. Rembiszewska D.K., Siatkowski J., 2021, *Wasilek, wasilka i woloszka* ‚Chaber, *Centaurea cyanus* L.’, [w:] D. K. Rembiszewska, J. Siatkowski, *Wewnątrzsłowiańskie kontakty językowe na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim. Studia wyrazowe*, Warszawa). W podanej bibliografii przywołana jest bogata literatura dokumentująca nazwy chabra ‚*Centaurea cyanus* L.’ Brakuje jednak w tekście interesującej nazwy *bahor*, *bahory*.

⁶ W *Słowniku gwar polskich* jest następujący zapis: „Bahry bhp. ‚chwast o niebieskich kwiatach rosnących w zbożu’ *bayry* Dubica włod[awskiej]” (SGP I, 2: 276). Zapisu terenowego dokonał autor artykułu, por. informację zawartą w części *Źródła*: „*Dubica włod.* – Feliks Czyżewski, 1975 [...]” (SGP, *Źródła*, Wrocław– Warszawa – Kraków– Gdańsk 1977, c. 117).

Pastusiak 2007⁷ [Waniakowa 2019, c. 181]. W ogłoszonym przez Dorotę Piekarczyk i Joannę Szadurę artykule słownikowym *Chaber Centaurea* znajduje się odwołanie do wzmiankowanej nazwy: „Inne nazwy [...] na Lubelszczyźnie [to] *bachor*”. Autorki powołują się tutaj tylko na *Słownik* H. Pelcowej [Piekarczyk, Szadura 2019, c. 74].

zaś nazwę tę odnotowuje *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy* (AGPUW: m. 20). Zasięg nazwy, jak wynika z oglądu wymienionej mapy, jest ściśle zlokalizowany, obejmuje północno-zachodnią część powiatu włodawskiego, tj. okolice Wisznice (zob. mapę). Zebrany przeze mnie w latach 70. XX w. materiał terenowy, stanowiący podstawę źródłową dwujęzyczne-

Z opublikowanych prac dialektograficznych nazwę *bahor* odnotowuje po raz pierwszy Halina Pelcowa w pracy *Studia nad słownictwem gwarowym Lubelszczyzny. Słownictwo pochodzenia małopolskiego* [Pelcowa 1985, c. 70, mapa 2A]. Leksem *bahor* został poświadczony na Lubelszczyźnie w gwarach polskich wsi Dawidy (punkt 10) i Ossowa (R 36)⁸. Rok później

⁷ Kazimiera Pastusiak, wymieniając nazwę *bahor*, powołuje się na *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy* (AGPUW), a więc nie jest to materiał autorki [Pastusiak 2007, c. 149].

⁸ W kolejnej monografii H. Pelcowej *Mazowizmy leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, na mapie 4 znajduje się poświadczenie nazwy *bachor* we wsi Dawidy – 22 i Ossowa – 29 [Pelcowa 1994, c. 111]. Kolejna praca H. Pelcowej przynosi dalsze poszerzenie nazwy *bachor*; bowiem obok wymienionych dwóch wsi jest uzupełnienie o wieś Dubicę – 23 [Pelcowa 2001, mapa 30]

go *Atlasu*, pokazuje, że w gwarach ukraińskich była poświadczona wyłącznie nazwa *b'ahor* (z akcentem paroksytonicznym i dźwięcznym krtaniowym *h*), zaś we współwystępujących gwarach polskich – wyłącznie nazwa *chaber*. Opozycja leksykalna nazw omawianej rośliny, tj. 'Centaurea cyanus L', jest na wymienionym obszarze opozycją systemową: ukraińskiej nazwie *bahor* odpowiada polskie *chaber*. Taką opozycję notowano – według *Atlasu włodawskiego* – we wsiach Polubicze, Horodyszczce, Dubica⁹, wszystkie miejscowości znajdują się w obrębie gminy Wisznice; ponadto – we wsi Motwica gm. Sosnówka. Zwarty obszar występowania wymienionej opozycji – określony na podstawie

⁹ W latach 70. XX w. zapisałem w Dubicy na potrzeby kartoteki *Słownika gwar polskich* w Krakowie nazwę *bahurŷ*. Jest to jedyna forma z podstawą *bahor* // *bahr* w SGP. Nazwę tę przywołuje Jadwiga Waniakowa.

danych AGPUW – ulega poszerzeniu, gdy uwzględnimy materiał zawarty w kartotece *Atlasu gwar Lubelszczyzny*, zebrany w latach 1957–1959 pod kierunkiem prof. Pawła Smoczyńskiego¹⁰ (AGL). Istnienie opozycji ukr. *bahor* : pol. *chaber* obejmuje gwary wschodniej części powiatu parczewskiego, północno-zachodniej – włodawskiego i południowo-środkową część powiatu Biała Podlaska (zob. mapa). Wymieniona opozycja leksykalna została poświadczona we wsiach: Worgule gm. Biała Podlaska¹¹, Koszoły gm. Łomazy, Wólka Plebańska gm. Biała Podlaska. Wyłącznie zaś materiał ukraiński ma kartoteka AGL ze wsi Dawidy gm. Jabłoń i Ossowa gm. Wołyń (pow. parczewski). Tak więc z wymienionych miejscowości jest poświadczona tylko nazwa *bahor* (zob. mapa). We wsi Bohukały, gdzie zapisano mikrotoponim *Bachury*, zostały udokumentowane – według danych AGL – dwie nazwy używane przez dwujęzycznych mieszkańców, tj. pol. *chaber* : ukr. *wołoszka*. Podobnie w pobliskiej Lipnicy gm. Rokitno są: pol. *chaber* i ukr. *wołoch* [!]. W zapisie polskojęzycznym Haliny Pelcowej z Lipnicy występuje jednak nazwa *bachor*; por. *W zbożu to było aż sino* [niebiesko – F. Cz.] *od tych bachorów* [Pelc 2017, c.8]. Pozwala to przypuszczać, że teren z zasięgiem nazwy *bahor* ‚Centaurea cyanus’ był w przeszłości większy niż to wynika z danych AGL.

Zwarty obszar występowania nazwy *bachor* wyznacza schematyczna linia biegnąca na zachodzie w pobliżu takich miasteczek, jak Janów Podlaski, Międzyrzec Podlaski, Parczew; od strony wschodniej – łącząca Włodawę–Białą Podlaskę. Na wschód i północ od obszaru z zasięgiem nazwy *bahor* ‚Centaurea cyanus L’ rozciąga się terytorium z nazwą *wołoszka*, na południe – *blawat*, zaś na zachód – *chaber*, *chabor* (zob. mapa).

6. Nazwa *bahor* ‚Centaurea cyanus’ na mapie dialektów słowiańskich

Nazwa *bahor* w znaczeniu ‚Centaurea cyanus L.’, poza ściśle określonym obszarem gwar ukraińskich południowego Podlasia, nie znajduje poświadczenia w dialektografii słowiańskiej [por. Сабадош 1999: m. 10; ОЛІА, t. 4: m. 61; Waniakowa 2019, c.181]. Obok wymienionych prac dokumentujących nazwy ‚Centaurea cyanus’ przywołać należy *Słownik nazw roślin naczyniowych* ([*Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*] autorstwa J. Kobiwa [Кобів 2004], gromadzący z obszaru Ukrainy fitonimy wydobyte ze źródeł tak historycznych, jak i współczesnych. W wymienionym dziele leksykograficznym, zawierającym ponad 40 tys. nazw, ułożonych w układzie podwójnym: nazw łacińskich i nazw ludowych, występuje w odniesieniu do ‚Centaurea cyanus L.’ ponad 60 nazw (i wariantów). Wykaz nie zawiera jednak nazwy

¹⁰ Planowany *Atlas gwar Lubelszczyzny* (AGL) miał być przede wszystkim atlasem gwar polskich. Jednak ze względu na fakt, że wschodnią Lubelszczyznę zamieszkiwała w przeszłości ludność etnicznie polska, jak i ukraińska, przyjęto zasadę gromadzenia materiału paralelnego. Zapisy w terenie na obszarze wschodniej Lubelszczyzny przeprowadzili Michał Łesiów i Stefan Warchoł.

¹¹ W gwarze ukraińskiej wymienionej wsi jest zapis n.pl. *baxry'e*, od nom. sg *bax'or*.

bahor. Na trop nazwy *bahor* wskazuje jednak dokumentacja podana w odniesieniu do chabra łąkowego ‚Centaurea jacea L’. W *Słowniku* Kobiwa na 29 nazw wydobytych ze źródeł historycznych i dialektologicznych autor przywołuje jedną nazwę występującą z przymiotnikiem *bahrow'yyj*. Jest to zestawienie *blaw'at bahrow'yyj* (*блава'ат багров'уї*) (Кобів 2004: 111). Zapisy te, jak pokazują przywołane źródła, pochodzą z dwóch podręczników szkolnych, z lat – odpowiednio – 1873¹² i 1922¹³ [Кобів 2004, c. 26, 27]. Zestawienie *блава'ат багров'уї* określałoby ‚blawat purpurowy, o intensywnym czerwonym kolorze’. Różnica pomiędzy chabrem zbożowym ‚Centaurea cyanus’ a chabrem łąkowym ‚Centaurea jacea’ dotyczy nie tylko kształtu rośliny, ale też koloru kwiatów. W pierwszym przypadku kwiaty są niebieskie, w drugim czerwono-brunatne. W *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* znajduje się następujący zapis: ‚Ch[aber] łąkowy kwitnie czerwono [...] (puruprowo-fioletowy) [...]’ [Piekarczyk, Szadur 2019, c. 76].

Z dokonanego przeglądu prac dialektograficznych, wynika, że nazwa *bahor* na oznaczenie chabra blawatka ‚Centaurea cyanus L.’ jest nazwą o niewielkim zasięgu, stąd w atlasach o rzadkiej siatce punktów nie została poświadczona. Jadwiga Waniakowa w artykule *Polskie gwarowe nazwy chabra blawatka, Centaurea Cyanus na tle słowiańskim i europejskim* [Waniakowa 2019] w sprawie geografii formy *bahor* wypowiada się następująco: ‚[...] forma ta jest odosobniona [poza płn.-wsch. Lubelszczyznę – przyp. F.Cz.] na gruncie słowiańskim. Nie notuje się jej w innych źródłach. Brak jej poświadczeń na obszarze gwar ukraińskich i białoruskich w *Ogólnosłowiańskim Atlasie Językowym* (por. Siatkowski OLA 4 m. 61), nie podaje jej także Makowiecki (1936)” [Waniakowa 2019, c. 81].

7. Nazwa *bahor* w gwarach ukraińskich południowego Podlasia jako nazwa dawna

Nazwa *bahor* jest na obszarze południowego Podlasia nazwą dawną, poświadczoną w gwarach ukraińskich omawianego obszaru już w wieku XIX. Potwierdza to zapis z okolic Łomaz utrwalony w tekście rosyjskojęzycznym Iwana Bessaraby¹⁴, opublikowanym w roku 1903: *бах'оръ* ‚василекъ синій’ (Bessaraba 1903, 300). Autor podał w zapisie formy bezdźwięczne *x* (*ch*) i zaznaczył także miejsce przycisku; jest to akcent oksytoniczny. W załączonym do monografii słowniku nie ma poświadczenia ani nazwy *chaber* (*xaber, *xabor), ani też występującej w pasie nadbużańskim formy *wołoszka* (por. AGPUW, m. 20).

¹² Е. Гикля, *Ботаника для шкіль низшихъ гимназіяль-ныхъ и реальныхъ*. На рускій языкъ переложивъ И. Верх-ратскій, Львів 1873.

¹³ М. Мельник, *Українська номенклатура висшихъ рос-тин* //Збірн. математ. природ. лікар. секції НТШ, Львів 1922.

¹⁴ Autor pochodził, jak podaje M. Buczyński, ze wsi Koszoły gmina Łomazy (Buczyński 1967: 225); zob. też informację biograficzną o Bessarabie w *Українська мова. Енциклопедія* 2000: 47. Nazwę *bachor* w pracy I. Bessaraby znać należy za zapis autochtoniczny.

8. Rdzeń *bahr w znaczeniu ‚purpurowy, czerwony’ w leksemach gwarowych pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego

W XIX-wiecznych materiałach I. I. Nosowicza występują leksemy z podstawą *bahra*, wskazujące m.in. na purpurowy kolor, por. *багра* ‚пурпуровая краска употребляемая живописцами’. *Купи мнѣ багры* (Носович 1870: 11); *багровизна* ‚багровина, багровое пятно на тѣлѣ отъ удара. Синякъ’. *Под вочами багровизна* (tamże). Leksem *bahra* w znaczeniu ‚kolor purpurowy’ poświadcza *Słownik Hrynczenki*, por. *багор*, gen. *багра*, m. ‚пурпурный цвѣтъ’; *багрець*, -ця ‚яркій багровый цвѣтъ’ [Грінченко 1996, I, c. 18]; przymiotnik *багривий*, *багр’ий* ‚темнокрасный’ (tamże).

Słownik języka ukraińskiego XVI – pierwszej połowy XVII w. podaje leksem *bahor* w znaczeniach zarówno ‚kolor purpurowy’, jak i ‚odzież koloru purpurowego’. Kolejne znaczenia, por. *Багоръ* ‚густо-червоний, пурпуровий колір’, ‚барвник фарба такого ж кольору’, ‚одяг пурпурового кольору’, *bahor* ‚purpurowa maść’ [СУМ XVI – перш. пол. XVII 1994, вып. 2, c. 8]. Także w odniesieniu do roślin występuje przymiotnik *bahrianyj*, *bahran*, por. *Присова трава имѣ(т) цвѣтъ багра(н)* (tamże). Podobnie w *Podręcznym słowniku historycznym języka białoruskiego* pod red. Bułyki [ПадГісСл 2013] wyraz *bahor* wprawdzie nie wskazuje na purpurę, ale jednak sygnalizuje barwę, por.: *Багоръ* ‚тканіна барвовага колеру’ oraz derywat *баграница* ‚коштоўная тканіна барвовага колеру’ [ПадГісСл 2013, 1, c. 24]. *Етимологічний словник języка бiałoruskiego* (ЭСБМ) wymienia nazwę *Багра* ‚пурпурная фарба’ [ЭСБМ, t. 1, c. 267]. Forma *bahor* w językach wschodniosłowiańskich może zmieniać rodzaj gramatyczny. Takich przykładów dostarczają szczególnie formy dialektalne, por. *bahor*: ukr. dial. *багр* ‚багровий колір’, też ukr. dial. *багра* [ЕСУМ I, c. 111]; brus. *багра*, *багровая фарба* [ЭСБМ, I, c. 267], ale też w *Słowniku Vasmery*, por. ros. *баџор* [ЭСРЯ I, c. 102]. Przywołane przykłady słownikowe pokazują, że leksem *bahor* zawiera konstytutywną cechę, jaką jest kolor purpurowy.

9. Etymologia nazwy *bahor* // *bachor* ‚Centaurea cyanus’

Powstaje pytanie, czy nazwa *bahor* ‚roślina, Centaurea Cyanus’ jest, jak sądzi Jadwiga Waniakowa, pożyczką z polskiego, powstałą w rezultacie przekształcenia polskiej formy *chaber* (*xaber*). Píše ona: „[M]ielibyśmy tutaj do czynienia z przestawką”. Argumentem za przyjęciem takiej interpretacji jest, zdaniem autorki, podobna geografia zasięgu obu form: „[...] ukr. *bahor* i pol. *chaber* występują na tym samym obszarze” [Waniakowa 2019, c. 181].

Okazuje się, że kluczem w ustaleniu etymologii nazwy *bahor* jest, jak już wspomniano, nazwa własna łąki we wsi Bohukały.

Dokonany z autopsji ogląd tej łąki (w załączeniu fotografia, na której prezentowany jest omawiany obiekt). łąka pełna jest kwitnących na ciemnoczerwono roślin. Są to *chabry łąkowe*, ‚Centaurea jacea L.’, mają-

ce kwiaty purpurowe. Warunkiem koniecznym istnienia wymienionej rośliny jest wysokie, suche podłoże, na którym znajduje się łąka. Takie warunki spełnia wymieniony obiekt, charakteryzowany jako „górzyste łąki”.

Mikrotoponim *Bahury* < *Bachury* (< *Bahury* < *Bahory*) powstał od nazwy *bahor* ‚Centaurea jacea L.’, występującej w l. mn. w formie *bahory*. Dalsze procesy fonetyczne w gwarach pogranicza polsko-ukraińskiego doprowadziły do redukcji nieakcentowanego *o* w *u* oraz osłabienia dźwięczności *h* w *ch(x)*, a nawet przesunięcia miejsca akcentu z ostatniej sylaby na sylabę przedostatnią, stąd forma *bachury*.

Można więc przyjąć dla nazwy terenowej *Bahury* następującą motywację. W przeszłości wiejska ludność ukraińskojęzyczna nadała łące, na której rosły rośliny o purpurowych kwiatach i nazwie *bahory* (n. sg. *bahor* ‚Centaurea jacea L.’), taką samą nazwę. Mikrotoponim *Bachury* jest derywatem semantycznym od apelatywu *bahor*, n.pl. *bahory*.

Dalszy rozwój nazwy *bahor* stanowi przeniesienie jej określenia na roślinę zwaną chabrem zbożowym ‚Centaurea cyanus L’. Takie przeniesienie jest możliwe, jak piszą bowiem Dorota Piekarczyk i Joanna Szadura: „Gatunki chabra, pomimo licznych podobieństw, różnią się wielkością, kształtem liści oraz barwą i wielkością kwiata; jednak często się ich nie odróżnia i traktuje jako jedną i tę samą roślinę” (Piekarczyk, Szadura 2019, c. 75). I tak jest w przypadku chabra bławatka ‚Centaurea cyanus’ i chabra łąkowego ‚Centaurea jacea’, które w okolicach Białej Podlaskiej nazywane były wspólną nazwą: *bahory* > *bachory* > *bachury*. Częściej – ze względu na obfitość występowania tej rośliny – używano form liczby mnogiej *bahory*¹⁵ niż form liczby pojedynczej *bahor* // *bahra*. Procesy nominacyjne roślin – według Teresy Skubalanki – „[...] mają w języku szerszy zasięg, wykraczając poza zjawiska występujące w etymologii [...] [są] odbiciem wielowiekowych doświadczeń zbiorowych społeczności ludzkiej” [Skubalanka 2000, c. 140].

Przytoczone rozważania wskazują na korzyści płynące z badania nazw własnych do poznania ginącej lekсыki apelatywnej. I na koniec przywołajmy postulat badawczy prof. J. Dzendelińskiego, zalecający, by zarówno opisywać zasoby lekсыkalne gwar, jak i poznać na szerszym tle dzieje pojedynczych leksemów z tychże zasobów.

Wykaz miejscowości:

1. Bohukały, gm. Terespol
2. Worgule, gm. Leśna Podlaska
3. Lipnica, gm. Rokitno
4. Wólka Plebańska, gm. Biała Podlaska
5. Ortel Królewski, gm. Piszczac
6. Łomazy, gm. Łomazy
7. Koszoły, gm. Łomazy
8. Ossowa, gm. Wołyń
9. Polubicze, gm. Wisznice
10. Dubica, gm. Wisznice
11. Dawidy, gm. Jabłoń
12. Horodyszczce, gm. Wisznice
13. Motwica, gm. Sosnowka

¹⁵ W Dubicy informator podał formę pluralną *bahry*.

Literatura

- Abramowicz 2006 – Abramowicz Z., E. Bogdanowicz E. (2006) *Kulturowy aspekt onimizacji* [w:] red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz. Białystok. S. 23–30.
- AGL – *Atlas gwar Lubelszczyzny*. Materiały zebrane w latach 1957– 1959 pod naukowym kierunkiem prof. Pawła Smoczyńskiego. Kartoteka. Instytut Filologii Polskiej UMCS. Odpisy z materiałów AGL ze wschodniej Lubelszczyzny w zbiorach autora artykułu.
- AGPUW – F. Czyżewski (1986) *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*, Lublin.
- Buczyński 1967 – Buczyński M. (1967) *Wschodniosłowiańskie wpływy językowe w gwarze wsi Huszcza powiat Biała Podlaska*. Annales UMCS XXII. S. 223–256.
- Elsheik 2008 – Elsheik D. (2008) *Mikrotoponimia powiatu chełmskiego*, Lublin (maszynopis pracy doktorskiej, archiwum domowe).
- Górny 1939 – Górny B. (1939) *Monografia powiatu bialskiego województwa lubelskiego*, Biała Podlaska.
- Koper 2021 – Koper M. (2021) *Powiat tomaszowski w pejzażu toponimicznym pogranicza polsko-ukraińskiego*, Lublin.
- Łesiów 1972 – Łesiów M. (1972) *Terenowe nazwy własne Lubelszczyzny*, Lublin.
- Makowiecki 1936 – Makowiecki S. (1936) *Słownik botaniczny łacińsko-maloruski*, Kraków.
- Mikiciuk 2021 – Mikiciuk A. (2021) *Mikrotoponimia powiatu Biała Podlaska*, Lublin (rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. F. Czyżewskiego; maszynopis przechowywane w archiwum domowym autora).
- Mrózek 1998 – Mrózek R. (1998) *Nazwy terenowe*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa–Kraków, S. 231– 257.
- Olejnik 2014 – Olejnik M. (2014) *Mikrotoponimia powiatu włodawskiego*, Lublin.
- Pastusiak 2007 – Pastusiak K. (2007) *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*, Warszawa.
- Pelcowa 1985 – Pelcowa H. (1985) *Studia nad słownictwem gwarowym Lubelszczyzny*. Część 1. *Słownictwo pochodzenia małopolskiego*, Lublin.
- Pelcowa 1994 – Pelcowa H. (1994) *Mazowizmy leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin.
- Pelcowa 2001 – Pelcowa H. (2001) *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin.
- Pelcowa 2017 – Pelcowa H. (2017) *Słownik gwar Lubelszczyzny*. T. 5. *Świat roślin*, Lublin.
- Pelcowa 2019 – Pelcowa H. (2019) *Dialektologia jako nauka i przedmiot dydaktyki*, [w:] *Język i kultura pogranicza*, red. A. Dudek–Szumigaj, Warszawa, 2019, s. 55–64.
- Piekarczyk, Szadura 2019 – Piekarczyk D., Szadura J. (2019) *Chaber. Centaurea* [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. T. 2, *Rośliny. Kwiaty*. Red. J. Bartmiński, Lublin. S.71– 84.
- Rembiszewska, Siatkowski 2021 – Rembiszewska D. K., Siatkowski J. (2021) *Wasilek, wasilka i wołoszka*, Chaber, *Centaurea cyanus* L., [w:] D. K. Rembiszewska, J. Siatkowski, *Wewnątrzsłowiańskie kontakty językowe na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. *Studia wyrazowe*. Warszawa (w druku).
- SEJP – Słowski F. (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. 1–5 (A–Ł), Kraków.
- SEJP Boryś – Boryś W. (2005) *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków, 2005.
- SGP – *Słownik gwar polskich* (1977–) oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytut Języka Polskiego PAN w Krakowie, pod red. M. Karasia, od t. 2 pod red. J. Reichana, od t. 6 pod red. J. Okoniowej, od t. 9 pod kier. R. Kucharzyk, Wrocław–Kraków.
- SGPK – Karłowicz J. (1900–1911) *Słownik gwar polskich*. T. 1–6. Kraków.
- Siatkowski 2012 – Siatkowski J. (2012) Маpa 61: василек (*Centaurea cyanus*), [w:] *Общеславянский лингвистический атлас, Серия лексико-словообразовательная*, выпуск 4: *Сельское хозяйство*. Red.: A. Ferencíková et al., Bratislava.
- SiSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (2019). T. 2, *Rośliny. Kwiaty*. Red. J. Bartmiński, Lublin.
- Skubalanka 2000 – Skubalanka T. (2000) *Polskie nazewnictwo roślin. Struktura zbioru*, Annales UMCS, vol. XXVII. Sect. FF. S. 129–144.
- Spólnik 1990 – Spólnik A. (1990) *Nazw polskich roślin do XVIII wieku*, Wrocław.
- Waniakowa 2019 – Waniakowa J. (2019) *Polskie gwarowe nazwy chabra blawatka. Centaurea cyanus* L. *Na tle słowiańskim i europejskim*, „Prace Filologiczne”. T.74. S. 173–187.
- Бессараба 1903 – Бессараба И.В. *Материалы для этнографіи съдлецькой губерніи*. Собралъ И.В. Бессараба. Санкт-Петербургъ, 1903.
- Гикля Е. *Ботаника для шкіль низшихъ гимназіяльныхъ и реальныхъ*. На рускій языкъ переложивъ И. Верхратскій. Львів, 1873 [za: Кобів 2004].
- Дзєндзелівський 1990 – Дзєндзелівський Й. Дослідження лексики українських говорів (стан і перспективи). *Записки наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Т. ССХХІ. Філологічної секції*. Львів, 1990. С. 249–261.
- ЕСУМ – *Етимологічій словник української мови*. Т. 1–6, А. Голов. ред. О.С. Мельничук. Київ, 1982–2012.
- Грінченко 1996 – Грінченко Б. *Словарь української мови*. Упорядкував Б. Грінченко. Т. 1–4, 1907–1909 [reprint]. Київ, 1996.
- Кобів 2004 – Кобів Ю. *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*. Київ, 2004.

Мельник М. *Українська номенклатура висших рослин*. Збірн. математ. природ. лікар. секції НТШ, Львів, 1922 [за: Кобів 2004].

Носович 1870 – *Словарь беларусскаго нарѣчя*, составленный И.И. Носовичемъ, Санкт-Петербург, 1870. Specimina PHILOLOGIAE SLAVICAE, Herausgegeben von Olexa Horbatsch und Gerd Freidhof Supplementband 2: Nachdruck und Nachwort in zwei Bänden von G. Freidhof und P. Kosta I: A–O, P–Ja, Verlag Otto Sagner, München, 1984.

ОЛА – *Общеславянский лингвистический атлас, Серия лексико-словообразовательная*. Выпуск 4: *Сельское хозяйство*. Red.: A. Ferenčíková et al., Bratislava, 2012.

ПадГісСл 2013 – *Падручны гістрычны слоўнік субстантыўнай лексікі. У двух тамах*. Т. 1 А–О, Т. 2 П–Я. Пад рэд. А. М. Булькі, Мінск, 2013.

Сабадош 1999 – Сабадош І.В. *Атлас ботаничної лексики української мови*. Ужгород, 1999.

СУМ XVI – перш. пол. XVII – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* Вип. 1. Відп. ред. Д. Гричишин. Львів, 1994.

УМ – *Українська мова. Енциклопедія*. Ред. Русанівський В.М., Тараненко О.О. Київ, 2000.

ЭСБМ – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Рэд. В.У. Мартынаў, Мінск. Т. 1, 1978.

ЭСРЯ – Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О.Н. Трубачева. Изд. второе стереотип. Т. 1–4. Москва, 1986.

References

Bessaraba 1903 – Bessaraba I.V. (1903) *Materialy dlya etnografii sidleckooy gubernii* [Materials for ethnography of the Sledletsk province]. Sobral I.V. Bessaraba. Sankt-Peterburg [in Russian].

Giklya E. (1873) *Botanika dlya shkil nizshikh gimnaziyalnykh i realnykh* [Botany for schools of lower grammar schools and real]. Na ruskiy yazyk perelozhiv I. Verhratskiy, Lviv [za: Kobiv 2004] [in Russian].

Dzenzelivskiy 1990 – Dzenzelivskiy Yo. (1990) *Doslidzhennia leksyky ukrainskykh hovoriv (stan i perspektyvy)* [Research of vocabulary of Ukrainian dialects (state and prospects)]. *Zapysky naukovoho Tovarystva im. T. Shevchenka. T. SSXXI. Pratsi filolohichnoi sektiisii*. Lviv. С. 249–261 [in Ukrainian].

ECUM – *Etymolohichyi slovnyk ukrainskoi movy* (1982–2012) [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. Т. 1–6. А–Іа. Holov. red. O.S. Melnuchuk. Kyiv [in Ukrainian].

Hrinchenko 1996 – Hrinchenko B. (1996) *Slovar ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. Uporiadkuvav B. Hrinchenko. Т. 1–4. 1907–1909 [reprint]. Kyiv [in Ukrainian].

Kobiv 2004 – Kobiv Yu. (2004) *Slovnnyk ukrainskykh naukovykh i narodnykh nazv sudynnykh rostlyn* [Dictionary of Ukrainian scientific and folk names of vascular plants]. Kyiv [in Ukrainian].

Melnyk M. (1922) *Ukrainska nomenkliatura vysshykh rostyn* [Ukrainian nomenclature of higher plants]. Zbirn. matemat. pryrod. likar. sektiisii NTSh, Lviv [za: Kobiv 2004] [in Ukrainian].

Nosovich 1870 – *Slovar belarusskago narechiya* (1970) [Dictionary of the Belarusian dialect], sostavlennyi I.I. Nosovichem. Sankt-Peterburg. Specimina PHILOLOGIAE SLAVICAE, Herausgegeben von Olexa Horbatsch und Gerd Freidhof Supplementband 2: Nachdruck und Nachwort in zwei Bänden von G. Freidhof und P. Kosta I: A–O, P–Ja, Verlag Otto Sagner, München 1984 [in Belarusian].

ОЛА – *Obsheslavianskiy lingvisticheskiy atlas* (2012) [General Slavic Linguistic Atlas.]. Seriya leksiko-slovoobrazovatel'naya. Vypusk 4: *Selskoe hozyaystvo*, red.: A. Ferencikova et al., Bratislava [in Russian].

PadGisSl 2013 – *Padruchny gistrychny sloŭnik substancyŭnaj leksiki* (2013) [A handy historical dictionary of substantive vocabulary]. U dvukh tamakh. t. 1 А–О, t. 2 P–Ya, Pad red. A. M. Bulyki, Minsk [in Belarusian].

Sabadosh I.V. (1999) *Atlas botanichnoi leksyky ukrainskoi movy* [Atlas of botanical vocabulary of the Ukrainian language]. Uzhhorod [in Ukrainian].

SUM XVI – перш. пол. XVII – *Slovnnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* (1994) [Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century]. Vyp. 1. Vidp. red. D. Hrychyshyn. Lviv [in Ukrainian].

УМ – *Ukrainska mova. Entsyklopedia* (2000). [Ukrainian language. Encyclopedia]. Red. Rusanivskiy V.M., Taranenko O.O. Kyiv [in Ukrainian].

ESBM – *Etymalagichny sloŭnik belaruskaj movy* (1978) [Etymological dictionary of the Belarusian language]. Red. V.U. Martynaŭ, Minsk. Т. 1 [in Belarusian].

ESRYa – Fasmer M. (1986) *Etimologicheskij slovar russkogo yazyka* [Etymological dictionary of the Russian language]. Perevod s nemeckogo i dopolneniya O.N. Trubacheva. Izd. vtoroje stereotip. Т. 1–4. Moskva [in Russian].

FIELD NAMES AS A SOURCE OF KNOWLEDGE ABOUT VANISHING APPELLATIVE LEXIS BASED ON THE MICROTOPYNYMY OF THE *BACHUR'Y* MEADOWS (NEAR THE BIALA PODLASKA REGION)

Abstract. The paper seeks to establish the relationship of the microtoponym *Bachury* to the dialectal lexis of the Southern Part of the Podlasie region. Based on the data from atlases and dialect dictionaries, we show that the name of the *Bachur'y* meadow was created as a result of the transfer of the name *bahor* 'meadow cornflower' (Lat. *Centaurea jacea*) onto the field object (the plant itself). The plant, whose colour of the flower is purple (Ukr. *bahrovyyj*), grows on hilly meadows. The

name *bahor* in the Ukrainian dialects of the Podlasie region (the districts of Biała Podlaska, Parczew and Włodawa) is also used with reference to the corn cornflower with the blue flower (Lat. *Centaurea cyanus*). The geographic range of the name *bahor* 'corn cornflower', seen in the context of names (synonyms) such as *woloszka*, *wasiloc*, *blawat*, is limited in Slavic dialects. Because of its uniqueness (given its geographic range and the naming criterion relating to the meadow cornflower), the lexeme *bahor* is particularly important for archaic vocabulary research. The name of the meadow *Bachur'a* (<*Bahor'y*>) is the plural form of *bahor* 'meadow cornflower'. The occurrence of the microtoponym *Bachur'y* in the area where the term *bahor* (*Centaurea jacea*) is used reveals a simple mechanism involved in the naming of field objects: the names of meadows and fields are based on the characteristics of the flora found in them.

Keywords: Slavic dialectology, Ukrainian lexis, Polish lexis, linguistic geography.

МІСЦЕВІ НАЗВИ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗНАТЬ ПРО АПЕЛЯТИВНУ ЛЕКСИКУ, ЩО ЗНИКАЄ (НА ПРИКЛАДІ МІКРОТОПОНІМА БАХУР'И БІЛЯ БІЛОЇ ПІДЛЯСЬКОЇ)

Анотація. Стаття є спробою відповісти на питання про співвідношення між мікротопонімом *Бахур'и* та діалектною лексикою південного Підляшшя. На основі даних атласів та діалектних словників доведено, що назва луку *Бахур'и* була створена в результаті перенесення значення іменника-загальної назви *багор* (мн. *багори*) 'волошка лучна, *Centaurea jacea* L.' на назву об'єкта. Ця рослина з характерними пурпуровими (українською: *багровий*) квітами росте на луках, на височинах. Назва *багор* в українських говірках Підляшшя (повіти Біла Підляська, Парчев, Володава) також може означати 'волошка синя, *Centaurea cyanus* L.' з блакитною квіткою. Географічний діапазон назви *багор* 'волошка синя' порівняно з іншими назвами, такими, як *волошка*, *васільок*, *блат*, у слов'янських діалектах обмежений. Лексема *багор* завдяки своїй унікальності (щодо ареалу, а також критерію номінації, що безпосередньо стосується волошки лучної) має важливе значення у вивченні архаїчної лексики. Власна назва луку *Бахур'и* (<*Багур'и*>) – це форма множини слова *багор* 'волошка лучна'. Наявність мікротопоніма *Бахур'и* на території, де зустрічається апелятив *багор* '*Centaurea jacea* L.' та '*Centaurea cyanus* L.', показує простий народний механізм номінації об'єктів – виділення лугів, піль, зокрема через їх характерну флору.

Ключові слова: слов'янська діалектологія, українська та польська лексика, лінгвістична географія.

© Чижевський Ф., 2021 р.

Фелікс Чижевський – доктор філологічних наук, професор-емерит Люблінського університету Марії Кюрі-Склодовської, Республіка Польща; feliks.czyzewski@poczta.umcs.lublin.pl; <https://orcid.org/0000-0003-0899-1972>

Felix Chyzevsky – Doctor of Philology, Professor Emeritus of Maria Curie-Skłodowska University of Lublin, Republic of Poland; feliks.czyzewski@poczta.umcs.lublin.pl; <https://orcid.org/0000-0003-0899-1972>